

A Vigilia beszélgetése

Göncz Árpáddal

— *Meglehetősen kellemetlen helyzetbe kerültél, amikor is az Írószövetség elnöke lettél, sokat tárgyalasz hivatalosan, ugyanakkor végtelenül irtózol mindenféle szerepléstől. Az Írószövetség mellett még egy párt szóvivője vagy. * Hogy alakult így az életed? Illetve ezt az alakulást hogy méred a korábbi állapothoz? Említettél néhány váltást, néhány általánosságban meghatározott lélek-állapotot, amelyből kikerültél majd bekerültél. Próbáljunk néhányat közelebbről megvizsgálni. Említetted tanulmányaidat.*

— Eredetileg jogot végeztem, a Pázmányon. De tulajdonképpen élni a jogból sohasem éltem. Ami érdekelt és ami a jogtudományból megmaradt bennem, az egyrészt a római jog jogszemlélete; én még Martontól tanultam, s az ő iskolája, azt hiszem teljesen megalapozta az ember jogi gondolkodásmódját a maga szigorú formalizmusával. A másik a jogfilozófia, amit Moórtól tanultam és az a jogi gerincű magyar történelem, amit Eckharttól. Ez maradt meg. És a közigazgatásjog, mert Magyaryt érdemes volt hallgatni. Kitűnő tanár volt a maga korában, rendkívül modern felfogású és nagyon érdekesek voltak a vizsgálói is. Teljes mélységében megszondázta az embert, belement a részletekbe is, de amit osztályozott, az az eredeti gondolkodás volt. Ők hagytak nyomot a gondolkodásmódomon, nekik köszönhetem, hogy valahol tapintani tudom a jog lényegét.

— *Bocsáss meg, hogy közbevágnok, de megkérdem: milyen elképzeléssel mentél a jogra?*

— Abban a korban egy szegény értelmiségi családban más egyetemet nemigen tudott az ember elvégezni. Nem éreztem különös vonzalmat a jogtudományok iránt, nem is tartottam ki mellette. Ha másként alakul az életem, talán gyakorló jogász válik belőlem, hiszen az Országos Földhitel Intézetben dolgoztam, s így alkalmam nyílt rá, hogy jogi vonatkozásban bár, de átlássam a magyar földbirtok-politika egy viszonylag szűk szegmensét. De ez kevés volt ahhoz, hogy megalapozza a jogi pályafutásomat. A háború után egy időre Kovács Béla mellé kerültem a Független Kisgazdapártba, ami nem különösképpen kellemes emlékem.

— *Mi volt a dolgod mellette?*

— Elég sokféle, hiszen a személyi titkára voltam, amit, mondhatom, nem nekem találtak ki, éppen a negyvenötös választások idején, amikor az önjelöltek tömegével találkozott az ember. Egy életre szóló élményt jelentett, hogy hány ember találta magát alkalmasnak olyasmire, amire nem volt alkalmas. A Független Ifjúságban végzett munkám és a Nemzedék című hetilap szerkesztése ennél — számomra — sokkal érdekesebb volt. Kovács Bélát elég hamar elvitték az oroszok, Vorkutába került, onnan tért vissza hosszú évek múltán. Ezalatt a masszív, államférfiúi adottsággal megáldott, rendíthetetlen és rendkívül fogékony paraszt-emberből gótikus és átszellemült ember vált. Találkoztam vele, már nagyon beteg volt, és rettenetesen bántotta minden kísérlet, amelyik megpróbálta visszahozni a közéletbe, hiszen eszköznek próbálták fölhasználni. Végző soron ebbe pusztult bele. Élete legvégét nem ismerem, én már akkor börtönben voltam.

* A beszélgetés 1990. február 27-én és április 3-án készült. (Sz. L.)

— *Mondanál nekem valamit a Teleki Pál Munkaközösségről?*

— Eredetileg piarista öregcserkészek közéleti töltésű, szociológiai érdeklődésű együttesének indult; két rétege volt, egy idősebb, akik nálunk 7–10 évvel voltak idősebbek, és voltunk mi a fiatalabbak. Az idősebbekből került ki utóbb a Kisgazda Párt centruma, Hám Tibor, Jaczkó Pál, Saláta Kálmán, Bognár József, Csicsery Rónay István. Talán ők voltak az életemre a legnagyobb, szinte azt mondanám, meghatározó hatással. Ott, a Munkaközösségben, fiatal egyetemista koromban, hosszú viták során tisztázódott bennem, hogy mi is az a demokrácia.

— *Té is a piaristákhoz jártál?*

— Nem, én egy jellegében állami gimnáziumba, a Werbőczybe jártam.

— *Melyik cserkészcsapatban voltál?*

— A Hetesben. A cserkészmozgalom, főleg a mi időnkben nagyon furcsa, szinte azt mondanám, hármás töltésű volt. Egyrészt megadta az embernek a kamaszkorban nélkülözhetetlen romantikát. Másrészt életpróbáló és képességpróbáló feladatkört jelentett, az ember próbára tehetette kapcsolatteremtő képességét, vezetőképességét, ugyanakkor benne éltünk a népi kultúra, népdal, a népi írók, a parasztradikalizmus szellemi vonzásában, a földreform gondolatának a büvöletében. Ez a gondolkodó cserkészek egy részét elvitte az ellenállási mozgalomba, a fasizmus elleni küzdelembe, a másik részét, ha olyan emberek hatása alá kerültek, akiknek a gondolkodásmódja erősen nacionalista volt, elvitte jobbra. De valami közös morális tartás megmaradt, és ez, gondolom, még ma is felismerhetővé teszi azokat, akik kamaszkorukat a cserkészmozgalom vonzáskörében élték át.

— *Té magad is részt vettél az ellenállásban: beszélnél róla?*

— Ez teljes természetességgel adódott, hiszen a Teleki Pál Munkaközösségnek megvolt a maga kapcsolata egyrészt a „kiugrási” irodához közel álló emberekkel, másrészt a fasizmussal szemben álló, konzervatív politikusokkal, harmadrészt Bajcsy-Zsilinszky körével. A Győrffy-kollégistákkal szintúgy mint a kommunistákkal; a Teve utcában egy munkásotthonnal, amely az újpesti partizánmozgalomhoz is kapcsolódott. Szinte teljesen magától értetődő volt ez. Ha ehhez még hozzászámítod azt is, hogy a Teleki Pál Munkaközösség szelleme valóban keresztény volt és demokratikus, nyilvánvaló volt, hogy aki azt komolyan veszi, annak az embertelenség idején az embertelenség ellen kell állást foglalnia. Nem emlékszem rá, hogy bármiféle belső küzdelmet jelentett volna, hogy eldöntsem, hol a helyem. Behívtak katonának, megszöktem, visszajöttem Budapestre. Az országúti Ferences rendházban bujkáltam néhány napot. Az *Egység útja* szerkesztőségében. Volt egy puskám, 2–3 kézigránátom, kétszáz élesem, beadták nekem napjában kétszer a kosztot, és összekötötték a Táncsics Mihály zászlóaljjal, amely a Magyar Diákok Szabadságfrontjának volt az egyik fegyveres alakulata. Volt egy közigazdászszázad, egy orvostanhallgató-század; én az orvostanhallgatókhoz kapcsolódtam, ahol egy erős csoport Eötvös-kollégista volt. Furcsa módon, az együttes későbbi életpályája eléggé szétágazott. Az együttes „kemény magva” mindenáron ragaszkodott hozzá, hogy fegyverrel is részt vegyen a harcokban. Ekörül igen nagy viták folytak, hiszen a cél az volt, hogy a két század biztonságban együtt tartson idehaza vagy 450 embert — olyanokat, akik nem voltak hajlandók Németországba kimenni az Egyetem kitelepítésekor, másrészt székeley diákokat, akik itt ragadtak, megszökött munkaszolgálatosokat. Fegyverünk alig volt, a kiképzés rendkívül alacsony fokú, én voltam a szolgálatvezető őrmester a háromheti katonai múltammal, el tudod képzelni a katonai színvonalat. Megpróbáltunk az oroszokkal kapcsolatot teremteni és átmenni éppen karácsony előtt a front másik oldalára, de visszajelzést nem kaptunk, megrekedtünk a két front között, visszajöttünk Rákoshegyre, itt másnap délben rajtunk ütött egy tábori csendőralakulat, tüzharc alakult ki, pillanatok alatt zajlott az egész,

nekem átlőtték a lábamat, egy barátunk ott maradt holtan. Öt-hat tábori csendőr is, ugyanakkor az oroszok három oldalról megostromolták a falut, mi, hogy fogságba ne essünk, az utolsó résen becsúsztuk Budapestre; a sebesülésemet egy másodéves egyetemi hallgató — később kitűnő sebészorvos lett — látta el, felszerelés és fájdalomcsillapító nélkül, a Collegium Medicum pincéjében. A kollégiumot emeletenként lőtték szét a fejünk fölül. Minden emeleten elveszítettem egy-egy fogkefét. Meg kell mondanom, módfelett élveztem az egészséget, ha ma kéne végigcsinálnom, már a második nap holtan maradnék ott, de akkor az embernek jól működtek az ösztönei és századmásodpercnyi pontossággal tudta, mikor kell lehasalnia, mikor fölugrania, mikor visszavonulnia, és mikor előre mennie.

— *Térjünk vissza ismét 1945-höz. Meddig tartott ez a kiszagdapárti munka?*

— 48-ig. Akkor — ha jól emlékszem — még ki sem zártak a pártból, csak megszűnt valahogy a kapcsolatunk, munka nélkül maradtam egy jó időre. Akkor mentem el lánghegesztőnek és végigjártam néhány gyárat.

— *Említetted az agrártanulmányaidat. Azokba mikor fogtál bele?*

— Mikor Magyarországon megkezdődött a talajvédelem, amit eredetileg Kund és Rázsó professzor kezdeményezett, egy jó barátom, a talajvédelem tulajdonképpeni megszervezője, dr. Lammel Károly hívott, hogy menjek oda, s én legalul, fizikai munkásként kezdtem.

— *Melyik évben volt?*

— 51-ben. Később az úgynevezett sáncoló üzemmek lettem az üzemvezető-helyettese, majd üzemvezetője. Mikor átszervezték a Talajjavító Vállalatot, körzetvezető lettem. Az Agráregyetemre elég sokára vettek fel, s tanulmányaim úgy alakultak, az XYZ-t hamarabb tanultam meg, mint a szakma ABC-jét.

— *Származásod miatt, vagy politikai okok miatt?*

— Politikai okok miatt, ez akkor már teljesen egyértelmű volt.

— *Mikor fizikai munkásként dolgoztál, a rendőrség nem zaklatott?*

— Nem. A gyár, a Vegyipari Gépgyár után ma is nosztalgiát érzek. Első nap megkérdezték: neked milyen iskolád van? Mondtam: doktorátusom. Nevettek egy jót, aztán ebben maradtunk. Úgy másfél év múlva, mindenkinek életrajzot kellett írnia, én is megírtam, mire futólépésben jöttek, hogy engem fölvisznek az irodába. Eszem ágában sincs fölmennem — mondtam —, egyrészt mert ott kevesebbet keresek, másrészt amíg az embernek kalapács, az én esetemben hegesztőpisztoly van a kezében, addig semmi baja nem eshet, mi a fenének menjek fel az irodára? No, akkor lehettem volna akármí. Mindenesetre nagyon büszke vagyok, mert ötös bérosztályú autogén hegesztő és csőlakatos voltam, feltehetőleg nem végeztem rosszul a dolgom, illetőleg csak én tudtam, milyen nehéz jól végezni, a többiek nem vették észre. Tudod, ez is olyan, mint minden művészet, van, akinek a kezében dalol a munka, még gondolkodni sem kell, mert minden munkadarab a kezében áll, csak simogatja és magától elkészül, nekem viszont szakadatlan szellemi erőfeszítenembe került, hogy el ne rontsak valamit. Én tudtam, hogy rossz munkás vagyok, ők nem.

— *Befogadtak?*

— Fenntartás nélkül. Ez teljesen a személyiségtől függött. Az együttes kitűnő volt. Az időszak maga roppantul érdekes, mert ez az első sztálini műszakok ideje volt. Amíg én vasipari munkás voltam, zajlott le a „nagy csere”, amikor az embereknek a javát, a gondolkodó javát elvitték; vagy műszaki iskolára, s ezekből jobbára üzemvezető, műhelyvezető lett, vagy a kevésbé értékes fele — rendőrnek, katonatisztnak ment el.

Akkor áramlott be az átképzősök, betanított munkások tömege, és került a szakszervezet vezetése, amely mindaddig nagyon erős volt, jobbára kívülről jött emberek, suszterek, mezőgazdasági munkások, volt rendőrök kezébe. A szemem előtt zajlott a gyár társadalmi átalakulása és átrétegződése. Akkor kezdtek beszívároggni az első maszekok is, akik egyébként kitűnő szakemberek voltak, minden egyedi munkát kitűnően megcsináltak, de nem értették a sorozatgyártás csínját-bínját.

- *A régi szervezett vasasok szociáldemokraták voltak?*
- Nagy többségükben azok.

— *Hogyan viselték el a párt szétverését, illetve beolvasztását a kommunista pártba?*

— Nehezen. Akik addig vezető helyen voltak, többnyire nyugdíjba mentek. A mi gyárunk meglehetősen patriarkális berendezésű középüzem volt, ahol az öreg szakmunkások és a mérnökök tegeződtek. Nem készült olyan terv, amit a tervezőosztály mérnöke meg ne beszélt volna valamelyik lakatos csoportvezetővel, aki természetesen kitűnően tudott rajzot olvasni. Mikor a gyárból eljöttem, már egyik termék sem állt meg a lábán. A termékek javítása hosszabb ideig tartott, mint az alapmunkák előkészítése. Voltaképpen a pótmunkákból kerestük meg a pénzünket. A normást persze lehetett idomítani. Ha idomíthatatlannak bizonyult, a daruhídról véletlenül elébe esett egy hétkilós kalapács, utána szépen parírozott. A műhelyben is, a mezőgazdaságban is megvoltak a kiskapuk, jól lehetett közlekedni rajtuk, ha az ember ismerte a módját, igaz, ez sem a munka minőségének, sem a munkaszervezésnek sem segített.

— *Említetted a mezőgazdaságot. Tebát aztán a talajjavításhoz kerültél, közben elvégeztél az agrárügyetemet.*

— Nem végeztem el, 56-ig négy évet végeztem belőle. A vége elmaradt. Mikor a börtönből, hatvanháromban szabadultam, és be akartam fejezni, kirúgtak.

— *Merrefelé dolgoztál az országban?*

— Az ország egyharmadát ismertem, a dombos egyharmadát. Minthogy az eredeti szakmám a talajvédelem volt, tehát az elfolyó víz okozta talajerózió hatásainak az elhárítása. Ez is érdekes időszak volt, amikor a nagyüzemek takarmányellátását voltaképpen a beszolgáltatásra alapozták. A paraszti birtok területe viszont a tagosítások következtében évről évre változott, s az ország termőterületének 10, de inkább 15 százaléka megműveletlenül maradt. Ez a romantikus pipacstáblák és gyönyörűséges búzavirágtáblák, s kiéhezett nagyüzemi állatállomány ideje volt. Néhány sajátos magyar állatfajtának, a horpadt hasú, hosszú lábú, minden szem kukoricáért ádáz harcot vívó magyar ügetődisznónak, a hőmezőn álmatagon száraz csutkát kutató bozontos borjaknak a képe máig él bennem; szürreális kép, ekkorra már a szalmazsákból kietették az esztendő szalmát. Ez az az időszak, amikor ganyés köpenyben, komisz csizmában számtalan éjszakát és hajnalt töltöttem el fűtetlen várótermekben.

— *Hogy élted meg ezt az egészet mint perspektívát, a váltásoknak ezt az elég meredek sorát? Mít gondoltál, hogy alakul az életed, vagy nem volt ilyenfajta jövőképed?*

— Az igazság az, hogy én ezt a mezőgazdasági munkát is szerettem. Én dolgoztam ki annak idején — kínomban — Magyarországon az első talajvédelmi tervezési módszert, amelyet azóta messze meghaladt az idő, de nem olyan régen még volt cikkemnek nyoma egyetemi tankönyvben is. A munkám komoly küzdelmet jelentett, hiszen az uralkodó ideológia értelmében a talajerózió az imperialista rablógazdálkodás eredménye, tehát egy szocialista

országban, zivatar ide, zivatar oda, nem létezhetik talajlemosódás. Azt elhítni, hogy a magyar talajokat is pusztítja a víz, ideológiai feladat volt, tehát az idő nagyrészében ott ült a nyakunkon a népi ellenőrzés és gyanakodva kereste, hogyan próbálunk szabotálni.

— *Mikor kapcsolódtál be — ha bekapcsolódtál — valamely mozgalomba, vagy legalábbis csoportosulásba, melyet 56 előkészítőjének lehet tekinteni?*

— Az 56 előkészítésében édeskevés részem volt, hiszen az időm nagy részét vidéken töltöttem. Ötvenhat már az Országos Mezőgazdasági Minőségvizsgáló Intézetben ért, onnan is vittek börtönbe, de előtte az Agrotervnél dolgoztam irányító tervezőként, ez egészen rendkívüli intézmény volt. Szakmailag is, közösségként is, felkészültségét tekintve is kitűnő intézmény, ahol rengeteget tanultam. A kollégáim között akadt néhány egykori népi kollégista, akivel még 1944-ből ismertük egymást.

— *A politikai változások, illetve magának a politikának a hullámváltozásai munkád közben is jelentkeznek. Magát a forradalmat, illetve ami előkészítette, mikortól érzekelted munka közben? Tavasztól, nyártól?*

— Időpontot nem nagyon merek mondani: harmincnégy év alatt minden emlék öszszemosódik. Valamennyien benne éltünk a készülődő változás légkörében, egyszerűen lehetetlen volt azt nem érzékelni. Az Irodalmi Újságot mindenki olvasta, a barátaival össze-össze találkozott, a vélemények éppúgy csapódtak ide-oda, mint ahogy jelenleg csapódnak Budapesten. Hangversenyre jártunk, hallottuk a Zrínyi kantáta bemutatóját. Sűrű, erős, előérzettel terhes hangulat uralkodott Budapesten. Mindeközben én végeztem a magam dolgát. A napi politikában nem voltam jártas, ne felejtse el, hogy a politika alakítása végső soron a párt kezében volt, még akkor is, ha hatottak rá a Petőfi-köri viták, az írószövetségi viták. Az egyik Petőfi-köri vitához, a mezőgazdaságihoz magam is hozzászóltam. Meglehetősen semleges hozzászólás volt, a búzacsata és a mérév termelési szerkezet ellen szólt. Utólag tudtam meg, hogy elég nagy jelentőséget tulajdonítottak neki, mert egy volt kisgazda politikus megszólalását látták benne. Számomra torokszorongató élményt jelentett, mert hosszú idő óta először beszéltem nyilvánosság előtt és ráadásul az új szakmám kérdéseiről.

— *Ebben az időben már publikáltál?*

— Szakcikkeket, talajvédelmi szakcikkeket, amelyek a dombvidéki gazdálkodás vetés-szerkezetének kérdése révén óhatatlanul érintették az országos mezőgazdaságpolitika alapkérdéseit is.

— *Figyelembe vették ekkor ezt valahol a minisztériumban?*

— Nem hiszem, hogy figyelembe vették volna. Az igazság az, hogy ezekben a kérdésekben a szakma véleménye meglehetősen egységes volt. Mindenkinek egyet kellett értenie abban, hogy Magyarország mezőgazdasági termelési gondjait a kalászosok vetésterületének növelése önmagában nem oldja meg. Ez csak akkor oldódna meg, ha a területegységenkénti hozamot növelnék, ami viszont részint termőhely-megválasztás, részint fajta, részint tisztességes agrotechnika kérdése.

— *Mint említetted is, rengeteget bagytak parlagon.*

— Rengeteg föld volt parlagon. A parasztság termelőkedve mélyponton volt, a termelőszövetkezetek rosszul működtek, mindent agyonellenőriztek, a járási tűzoltóságtól az országos pártközpontig mindenki.

— *Tehát fölfedezték benned a kisgazdapárti politikust, aki újra megszólalt. Megkeresett valaki, vagy igyekeztek a továbbiakban bevonni valamibe?*

— Nem. Nem emlékszem, hogy megpróbáltak volna. Nézd, furcsa, formátlan, hullámzó, tervszerűtlen emberi érintkezésekre épülő politikai légkör volt ez, ha megpróbálnám most definiálni, nem menne, hiszen a pártellenzék határa is elmosódott. Vitathatatlan, hogy a kezdeményezés szerepe a pártellenzék, Nagy Imre és úgynevezett csoportjának, jelentős hányadában újságírók kezében volt. De az is vitathatatlan, hogy e kezdeményezés nem számíthatott volna sikerre, ha nem támaszkodik nagyon széles körű, de szervezettség híján konkrétan meg nem fogalmazható közhangulatra. Az is tökéletesen érthető, ha az újságírók érzékelték leginkább legelsőknek.

— *Az, hogy a lengyelországi események, tebát Poznań robbantotta ki bizonyos fokig a budapesti forradalmat, és a budapesti forradalom álitotta meg a lengyel fejleményeket, mennyire lebetett érzékelt? Nagyon sokszor fölmerül, hogy jugoszláviai példákat követtek, de csak szóban, mert tulajdonképpen nem tudták, mi az az öngazgatás. Volt-e külpolitikai elképzelése a forradalomnak, a forradalmat előkészítő értelmiségnek?*

— Jugoszlávia iránt, a jugoszláv példa iránt volt egy általánosan megnyilvánuló rokonszenv. Ezt Čosić naplója, itteni találkozásairól följegyezett emlékei nagyon pontosan jellemzik. Az író mindenütt spontán jóindulattal találkozott, az ország lakossága potenciális szövetségest látott Jugoszláviában, pedig, mint utóbb kiderült, nem volt az. A lengyelek iránt, Poznań miatt viszont olyan kirobbanó, hallatlan erejű szolidaritás mutatkozott, amilyennel Budapesten talán csak a forradalom második napján találkoztam. Az utcán egymás kezéből kapkodták ki az újságot az emberek.

— *Ami a forradalom utáni sorsodat illeti, erről többször nyilatkoztál, úgyhogy felesleges most kitérni rá. Dióhéjban tebát: az indiai misszióval tartott kapcsolatod miatt...*

— Ezért, és több minden másért, a Magyar Népköztársaság államrendjének megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezéséért, hazaárulásért. Amiben benne volt Nagy Imre könyvének külföldre juttatása, a magyar segély stb. Ez részletesen megjelent a *Beszélőben*, mármint az ítélet szövege.

— *Végül 63-ban szabadultál. Általános amnesztiával?*

— Nem, három hónappal később, én voltam a veszett fejsze nyele, meg Regéczi Nagy László. Bibót az amnesztiával engedték ki. Velünk szemben egy furcsa paragrafust érvényesítettek: miszerint akinek május 1. utánra is kiterjedt a tevékenysége, azokra az amnesztia nem vonatkozott. Tény az, hogy minket Regéczivel benntartottak és csak három hónapra rá jöttünk ki, egyéni kegyelemmel. Amennyire én rekonstruálni tudom, visszatartásunk miatt itt Magyarországon is elég nagy volt a belső fölzúdulás, sőt ez ellen komoly külföldi nyomás is érvényesült.

— *Miután kiszabadultál, hogyan tudtál tovább élni?*

— Kezdetben szakfordítóként.

— *Hol tanultál meg angolul?*

— A börtönben. Feleségem valami előttem érthetetlen belügyi engedéllyel küldött nekem egy angol nyelvtankönyvet, amiben néhány mondat alá volt húzgalva, amelyekről az összeolvasásban levél kerekedett, így hát ennek jobban ürültem, mint a nyelvtankönyvnek önmagában, pedig, minthogy már a vége felé jártam a vizsgálatnak, az is Isten áldása volt, mert nekiláthattam az intenzív nyelvtanulásnak. Aztán, mikor átvittek a kislemezbe, vettem egy nagy lélegzetet, és azt mondtam, hogy tudok angolul. Mire föl bevágtak hozzám egy szekérderek angol nyelvű grafológiai szakkönyvet. Azokkal kezdődött a fordítói pályafutásom.

— *Miért kellett nekik grafológia?*
— Gondolom azért, mert a belügy számára fordítottunk. Nem hiszem, hogy a személyiségkép elemzése lett volna számukra érdekes, bár az is meglehet, inkább a kézírás-azonosítás egyik eszközének tekintették.

— *Mikor kijöttél, basznosítottad a bent szerzett ismereteidet?*
— Szakfordítóként. Majd — Erdei Ferenc segítségével — elhelyezkedtem a Talajjavító Vállalatnál, talajvédelmi tervek helyszíni kitűzését és helyszíni kivitelezését végeztem. Fizikai állományban, de tetszett-nem tetszett, mindenütt úgy tárgyaltak velem, mint tervező főmérnökkel. A vállalatnak megtiltották hát, hogy kiengedjenek vidékre a főmérnök, az igazgató vagy a párttitkár kísérete nélkül.

— *Ők utaztak veled?*
— Áh. A lényeg az volt, hogy ott üljek az íróasztalom mellett, szemmel tartsanak és ne csináljak semmit. A flaszteren nem lehet talajt védeni: az volt a lényege, hogy ne én mondjak fel, hanem nekem mondjanak fel, mert akkor nem szakad meg a folyamatos munkaviszonyom. Végül a főnököm vett egy nagy lélegzetet és megtette a kedvemért, fegyelmet is kapott érte. De akkor én már túl voltam Golding *A torony* című regényének a fordításán és Földeák János jóindulata révén egy hét alatt fölvettek az Irodalmi Alapba. Így legalizálódott a létezésem.

— *Negyvenhárom évesen ez volt az első hivatalos érintkezésed az irodalmi világgal?*
— Nem. Egy Huxley-novellával kezdtem, amit az Európa számára fordítottam.

— *Most akkor vissza kell ugramunk, mert eddig egy egészen más ember, politikus, agrárszakember — s bár erről nem beszéltünk — forradalmár életéről volt szó. Arra a kérdésre, hogy bár az életed — részben a jogi tanulmányok, majd a politikai közjáték, a Kisgazda Párt, a rákövetkező gyári munka, majd az agrártudományok miatt egészen másként alakult, mióta éltek benned irodalmi ambíciók?*

— Tizenhat éves korom óta.

— *Ezek hogyan realizálódtak? Hogyan képzelted, illetve mi az, amit írtál?*
— Voltaképpen újságírónak készültem, bár egyetlen kirándulásom erre a területre a Nemzedék szerkesztése volt, de hogy mit ért a Nemzedék, ki tudná azt már megmondani?

— *Beszélj róla, éppen azért, mert a sajtótörténet jelenleg 1870-nél tart, tebát még érdekes lebet.*

— Gondolom, jóindulatú, dilettáns, 23–24 évesek által készített lap volt. Ha ma visszagondolok rá, nem vagyok biztos benne, hogy úgy kellett volna csinálni, ahogyan mi csináltuk, mert a mi ambícióink egy országos lapra irányultak, s nem egy mozgalmi közlönyre, ami valójában volt. Nem tudom ma már felmérni, hogy a lap mennyire volt népszerű. Szégyellni nem szégyenlem, mert életem első vezércikkében épp Bibó Istvánnal szálltam vitába. A demokrácia válságáról. De amit leírtam, ma is vállalnám.

— *Mit tartottál benne mondjuk naivnak, vagy támadbatónak?*
— Ha jól emlékszem rá, hogy egyenlőségjelet tett a reakció vesztélye, amit a Kisgazda Párt képvisel és a kommunista vesztély között. Minket a Kisgazda Pártban ugyancsak keményen vertek, a lapot is, ha nem volt pénzünk, elég volt egyetlen cikk, hogy nyomban betiltsanak minket, utána fellelegeztünk két-három hétre. Addig nem volt újabb anyagi gondunk, össze tudtuk kaparni a következő példány árát. Mulatságos játék volt: az ember

szakadatlanul úgy élt, hogy nem tudta, mikor viszik el. A lap címlapján felül, ha jól emlékszem, ez a mottó állt: „Nem cél, hanem becsület szentesíti az eszközt”. Ez akkor is elég szakatlanul hangzott — gondolom azóta is.

— *Ennyit az újságíró-palántáról. De fikciós prózával vagy egyébbel foglalkoztál-e korábban?*

— A kamaszpróbálkozásokon kívül voltaképpen nem. Akkoriban nem volt nehéz az embernek erről a pályájáról lemondania, hiszen ha addig írásból élt is, vagy el kellett hallgatni, vagy meg kellett alkudnia vele, hogy ezután hazudni fog. Mászt jelentett, mint hogy továbbra is befogjam a számat. Mármost irodalmilag.

— *Nem is álltál kapcsolatban írókkal?*

— Nem, nem. Tamási Áront ismertem, neki nagyon jó véleménye volt a Nemzedékről. Mái most érem, miért, de egyszer egy találkozásunk alkalmával kifejtette, hogy ez a legjobb ifjúsági lap. Azt hiszem, ez nagy tévedés volt.

— *Időben előre menve, akkor hogyan lett belőled író? Ti. teljességgel szakatlan az ilyen típusú, késői hivatalstudat.*

— Bent a börtönben három évig a fordítóirodában dolgoztam. Ott bent készült, afféle erőpróbaként életem első irodalmi fordítása: az Indian Summer Galsworthy Forsyte Sagájából. Litván György korábban szabadult, mint én, kicsempészte a feleségemnek a házassági évfordulónkra, utóbb ezt adtam be az Európa Kiadónak próbafordításként, erre kaptam az első munkámat, lényegében máig is ebből élek. Azt kell hát hinnem, hogy nem lehetett rossz. Persze volt időm rendesen megcsinálni, de ha most kontroll-szerkeszteném, azt hiszem sok fordítói hibát lennék benne.

— *Az előbb mondtad, hogy jobbára szakfordításokat adtak, hogy jutott hozzád mégis a Forsyte Saga?*

— A könyv az egyik kedves rabtársamé, egy putnoki ügyvédé volt.

— *Szóval ezt nem hivatalból fordítottad.*

— Nem. A napi hivatalos normát nem volt olyan rettenetesen nehéz teljesíteni, 12 kis oldal, amiért tengersok pénzt fizettek: havi 125 forintot. Dehát az ember elszórakozott vele. Általában jó anyagot fordítottam, Churchillt, meg II. világháborús emlékiratokat, amelyekből igen sokat tanultam. Rengeteg olyan könyv került a kezünkbe, amit feltétlenül érdemes volt elolvasni, mert kint lehetetlen lett volna hozzáférni. Persze tiltották, hogy a könyveket a zárkába felvigyük, mégis mindenki fölvitte.

— *Szóval a nyelvhez való viszonyod kamaszkori.*

— Az én kamaszkori nyelvtudásomból az következett volna, hogy olasz műfordító legyek. Olaszt tanultam a középiskolában, szerettem, és elég tisztességesen tudtam is a nyelvet, az angolba viszont épp hogy bele-belekóstoltam. Odabent viszont olasz fordítanivaló gyakorlatilag nem volt. Egyébként is olasz fordító volt elég, épp angol kellett.

— *Az nem merült fel benned, hogy írj, és ne fordíts? Hiszen azt mondtad, tizenhat éves korodra vezethető vissza minden. Miket írtál, de nem publikáltál?*

— Többek között kitaláltam egy emberéletrajtot. Hogy is hívták azt a teniszbajnokot, nem jut eszembe a neve — igen: Asbóth József — a Pesti Hírlap véletlenül tőlem rendelte meg a folytatásos életrajtot. Kaptam tőle egy két és fél oldalas anyagot, többet képtelen voltam kiválasztani belőle, muszáj volt kitalálnom a gyerekkorát. Minthogy ő kapta a pénz javát, kissé

vonakodva bár, de tudomásul vette, hogy ez az ő élete. Ami aztán 10 vagy 12 folytatásban meg is jelent a Pesti Hírlapban.

— *Mikor?*

— 1949-ben. Azt hiszem. Végigolvastam a Népsportot, rendkívül drámai beszámolókat írtam a mérkőzéseiről, a svéd királyról, a bajnok gyerekkoráról, csupa szépet — ha ez nem volt fikció, akkor nem tudom, mi az. Hatéves koromban pedig megjelent egy mesém. A Pesti Naplóban.

— *Beküldted?*

— Valaki a családból. Híven tükrözte a társadalmi valóságot.

— *Amennyiben?*

— A főhőse alighanem munkanélküli volt.

— *A mesének? Munkanélküli király?*

— Fölmászott valami csodafára, már nem tudom pontosan, miféle. Félek most visszavetíteni, pontatlan volna. Valahol biztosan megvan ebben a papírhegyben, s ha Isten is úgy akarja, egyszer egy filosz fel fogja fedezni.

— *Belső zökkenést båt nem okozott, hogy a pályára léptél, de mégis, úgy érezted, bazataláltál, amikor író lettél?*

— Azt hiszem, igen. Nézd, a fordítás volt életemben az első szakma, amiről úgy éreztem, hogy tényleg tudom, jobban, mint bármi mást. Talán nem is teljesen jogtalanul, annak ellenére, hogy az angol nyelvet egyetemen tanult emberekkel szemben még most is kisebbségi érzésem van, mert én hibásan beszélek, ófelváci kiejtéssel, ami sosem zavar, ha egy amerikaival állok szemben, annál inkább, ha egy angol szakos magyar egyetemi oktatóval, aki még egy közönséges amerikaival szemben is határtalan fölényben érzi magát. Nézd, én az égvilágon minden pályára kívülről érkeztem, ez volt rám jellemző, más szakképesítés birtokában, mint ami ahhoz éppen szükséges volt. Volt ebben némi „csakazértis”, mindenesetre igyekeztem a dolgomat mindenütt úgy végezni, hogy jobban csináljam, mint más. Néha nevetnem kellett, hogy a formális szakképesítéssel rendelkezők mennyire nem csinálják jól. Ma már szentül hiszem, hogy az élettapasztalat és a többirányú szakmai tudás — még akkor is, ha az viszonylag felületes — hozzásegíti az embert, hogy a világképe kiegyensúlyozottabb legyen. Aki a fizikai munka világát ismeri, legalább a mondanivalóját úgy helyre tudja rakni, hogy abból összeáll valami. A fordítás ehhez azzal járul hozzá, hogy az embernek a kezéhez állnak az irodalmi kifejezőeszközök. Amit akar, azt úgy írja meg, ahogyan akarja. Veszély csak egy fenyegeti: Vidor Miklósnak van egy nagy mondása, hogy a fordító az olyan író, akinek nincs élménye, amit megírhatna. Ez az én esetemben talán nem fenyegető.

— *Ha a fordításokkal együtt nézzük, hogyan jutottál el az írói pályára, akkor tulajdonképpen nagyon szerényen és mindig tanulékonyan álltál neki egy-egy feladatnak. Bízta a sorsban, hogy eléd hozza, ami végül is bitelesít, vagy oda vezet, ahova végül is el kell jutnod.*

— Végül is élm hozta.

— *A sors, vagy Isten? Ilyesmikről eddig nem beszélünk, de talán nem szükségtelen megkérdeznem, mennyire bízta benne, hogy valaki vezérel, hogy bizhatsz valamiben, ami a legfőbb irányítást vagy az életednek a kézben tartását illeti?*

— Aki hisz, annak számára Isten létezik. Aki nem hisz, annak számára Isten nincs. Ez nyilvánvaló. Hogy Isten belső erőforrásként hogyan szerepel, hogy az embert kritikus fordulón az Isten átsegíti, pillanatig sem vitás és kérdéses.

— *Említetted más helyen, hogy amikor ítéletet hirdettek, nem estél kétségbe, mert az életfogytiglanról tudtad, hogy az „kelet-európai” életfogytiglan, de átélni azért nem lehetett ugyanaz.*

— Nem vitás, hogy képtelen lettem volna átvészelni, ha nincs bennem — nem azt mondom, hogy vak optimizmus —, de legalább annak a tudata, hogy megmaradhatok, valami belső meggyőződés, hogy túl fogom élni. Van erő, ami ebben támogat, mint ahogy szent meggyőződésem, hogy bár nem tudom, milyen formában, de akiket szerettem, mind megvannak odaát. Néha nagyon érzem a kézfogásukat. Anyámmal például, aki nem él már hosszú-hosszú évek óta, szakadatlanul érzem a kapcsolatot. Ha én azt mondom neked, hogy a katolicizmus dogmavilágát érzem és átérzem, nem mondok igazat. Neveltetésem katolikus volt, anyám unitárius. A nagy vallási élményem: a valdens eretnekek, akikkel egy évig éltem együtt, nagyon szorosan, miközben a Sarusokat írtam, majd az Egyesült Államokban találkoztam hús-vér valdensekkel is, s nagyon szerettük egymást, testvérüknek tartottak. Ezt a személyes, testvéri szeretetet más oldalról, mint a valdensek részéről, eddig még nem észleltem. Ha ehhez még hozzáteszem, hogy igenis találkoztam szentekkel, általam hitelesnek vélt szentekkel: közülük egy zsidó volt, kettő református.

— *Beszélg egy kicsit ezekről a szentekről.*

— Ez túlságosan személyes ahhoz, hogy elmeséljem. Egyikük olyan ember, akit meg tudtunk volna menteni, zsidó osztálytársam, s a legjobb barátom, de nem akart elszakadni a sorstársaitól, nem volt hajlandó elfogadni a segítséget, inkább a sorsát fogadta el. S mindvégig volt jó szava a gyilkosairól. Ha ez nem életszentség, akkor nem tudom, micsoda. A másik kettő a végsőkéig teszi, amit hisz és vall. Biztosra veszem, hogy kommunista szent is van. Abban már kevésbé vagyok biztos, hogy a kanonizált szentek mind szentek voltak, de hogy ők mindhárman azok, azt szentül hiszem.

— *Istent mint vezérőt, vagy mint olyant, akire rá lehet bagyvatkozni, mindig ott érezted magadban?*

— Erről is nehéz beszélni, hiszen ha gondolkozom rajta, kénytelen vagyok elfogadni, hogy az ember sorsában valahol a nagy számok törvénye érvényesül, még ha óhatatlanul lázad is a törvény durva önkénye ellen. A magam élete meg arról győz meg, hogy aminek meg kell történnie, az megtörténik, akkor is, ha az ember megpróbálja kikerülni, tehát nem érdemes kitérni előle, el kell fogadni ezt is, azt is. Keresni nem kell, de előle kitérni sem. Úgyis megtörténik. A magam életében Isten létének, — ismerem embereket, akik életében Isten önkényének — a bizonyítékát látom. (Gondolom, ez teológialag teljesen megalapozatlan, légy olyan kedves, teológus professzort ne állíts velem szembe.)

— *Isten őrizze! Kezdtém azon gondolkodni, hogy tulajdonképpen, hogyba valaki nem ismer téged, nem ismeri az életedet, akkor besorolhatná a Sarusokat azok közé az írások közé, amelyeket a kommunista vagy mindenképpen valami feltétlen bizonyosságot követelő eszmerendszernek az eretnekek írtak. A magyar irodalomban több van ilyen, de a Sarusok mégis alapvetően különbözik ettől, hiszen ha megnézzük a rokonszerűnek az arányait, ahogy elosztod a szereplők, a vitatkozó felek között, akkor másképp alakul a történet. Abogyan fölillantod a fanatizmus különböző lehetőségeinek, a meggyőződésükért viaskodók esendőségét. Itt végül megsajnálja az ember az inkvizítort is, nemcsak a kiballgatottat. Mégsem a székepszis mondja ki a végső szót.*

— A lengyel kritika föl is fedezte, hogy a könyv tragikus hőse az inkvizítor. Aki teljesen tisztában volt vele, hogy élete igazságát áldozta fel, azért, hogy meg tudja védeni az egyházat a támadóktól. Ez gondolom a gnoszticizmus-agnoszticizmus örök ellentéte, ha akarom azt is mondhatom, hogy a szervezett vallás és az emocionális hit ellentéte, de ha tovább megyek, még azt is megkockáztathatnám, hogy visszavetüthető az inkvizítorra vált koldulórendek történetére. Volt, amelyiket valósággal beleszorították az eretnekségbe, például a ferencesek egy részét. Ugyanakkor egy másik koldulórend, a dominikánusok tagjai adták az inkvizítorok javát. Persze, egy módfelett okos dramaturg mondta egyszer azt, hogy a Sarusok nem más, mint hogy az egyik hülye ezt hiszi, a másik hülye azt hiszi, na bum! Végső soron igencsak okosan foglalta össze a regény mondanivalóját. Lehet, hogy igaza van.

Az én számomra, aki közvetlen élményeimnek hála, alaposan megismertem az inkvizíció evilági képviselőit, mégpedig ugyancsak cinikusoknak ismertem meg, inkább a hit drámája érdekes; ez a kérdés izgalmasabbik oldala. A könyv — szerintem — egy huszadik századba született értelmiségi önmagával folytatott vitája a hitről. Persze egy könyvbe annyi mindent lehet beleolvasni, amit csak akarnak — még az antiszemitizmust is fölfedezték benne.

— *Micsoda? A Sarusokban? Antiszemitizmust? Kicsoda és hogyan?*

— Egy rendkívül kulturált magyar olvasó fedezte fel abban a mondatban, hogy zsidók gyertyát gyújtottak hálaadásul, hogy a keresztények egyszer egymást ölik és nem őket. Az ember nem tud olyan pontosan írni, hogy azt olvassák, ami a mondatában benne van. Ez a szó természetéből következik. Annak idején az egész 1956 egyenes parafrázisának olvasták. Kétségtelen, hogy található benne néhány egybeesés, de a győri püspököt történetesen tényleg Jánosnak hívták, az inkvizítort pedig Péternek, Zwicher Péternek, s a püspöki csapatokat valóban behívták Sopronba. Emiatt komoly idegesség fogta el Kardos Györgyöt, így vált az inkvizítor végül a Baráttá, János püspök pedig a Püspökké, s kerültek a püspöki csapatok csak úgy, ripsz-ropsz, Sopron városába.

— *Hány évig bányódott a könyv a Magvetőnél?*

— A Magvetőnél mindössze egy évig, de a megírástól a megjelenésig összesen öt év telt el. Előtte már három folyóirat adta vissza. Illés Endre a kötetrel együtt dobott ki engem. Kardos nagyvonalúbb volt, csak egy évig várattott válasz nélkül.

— *Végül is Kardos hogyan vállalta?*

— Nem egykönnyen. Nekem szögezte a kérdést, hogy miért beszélek én emberarcú kereszténységről? Meg voltam döbbenve, hisz a könyvben elő se fordul a szó. Ő belelátta ezt is, 68-at. Meglehet, joggal. Végül is egy mondaton folyt a vitánk, ami aztán kimaradt belőle, de a második kiadásban — hála a szerkesztőnek — mégis belekerült. Meg kell mondanom, Kardos csálhatatlan biztonsággal szemelte ki a leglényegesebb mondatot, hogy „Több igazság közül mindig az üldözött igazság igazabb.” Akkoriban fű alatt élt Magyarországon mindenki.

— *Viszonylag kis példányszámban jelent meg, de azért mindenki olvasta.*

— Azt hiszem, elég sokan, de nem illett róla beszélni. A Vigilia sem írt le róla egy sort sem. Pedig érzésem szerint, ez volt a legkeresztényibb mondanivalójú könyv, ami az utóbbi két évtizedben Magyarországon megjelent.

— *Té jártál Amerikában, mit gondolsz, ott hogyan hathat egy olyanfajta élmény, melyet Kelet-Európa közvetít nekik? Hiszen náluk egy valláshoz való tartozás tulajdonképpen a polgári intézmények közé tartozik.*

— Nézd, én el tudom képzelni, hogy revelatív lehet. Érdemes volna látni a Sarusok fogadtatását; egyáltalán azt, hogy a hitnek a regényben vázolt problémája hogyan jelentkezik náluk. Mindenesetre nagyon nehéz kérdés, sokkal könnyebben el tudom képzelni, hogy ez Nyugat-Európában hogyan hat. Persze, az a társadalom is nagyon erősen szekularizált.

— *Kétirányú mozgást képzelhetünk tehát el: egyrészt missziós területté nyilvánít-
hatjuk saját magunkat.*

— Másrészt mi küldhetünk misszionáriusokat . . .

— *Igen, néhány évtizeddel ezelőtt pesszimista keresztények úgy vélték, hogy Nyugat-
Európa teljesen az ateizmus uralma alá kerül és a kereszténységgel frissen megismerke-
dett Afrika fogja majd újra megtéríteni. Ezt az Afrikának tulajdonított szerepet — úgy
látszik — Kelet-Európa fogja eljátszani.*

— Ezt sokkal inkább elképzelhetőnek tartom: az ember borzongva átélt érdeklődést észlel Kelet-Európa és a keresztény értékek iránt; ami magát a kort illeti, nem hiszem, hogy az már poszt-krisztianus volna. A fehér ember másképp éli meg a maga hitét mind eddig, a kort — alkalmi szóval — inkább poszt-felekezetinek hívnám.

— *Beszélgetésekben, találkozások során tapasztaltad-e Nyugaton azt, hogy a mi
történelmünk, sorsunk, hitünk az Istenre ismerés élményét bordozhatja?*

— Igen, azt hiszem, éreztem. Majdnem mindenkinek, akivel csak találkoztam — kül-
földi barátaimról beszélek — élmény volt már a létünk — a megmaradásunk — ténye is. Majdnem mindenki féltette ezt a kérdést: hogy tudták ezt túlélni? Éreznek-e vérszomjat, bosszúvágyat? Ezen mindig elcsodálkoztam, aki nem élte át, amit mi megéltünk, az úgy látszik, nem értheti meg, hogy a szenvedéssel mintegy lineáris arányban csökkent a bosszúvágy. Ha valóban keresztények volnának, akkor nekik is a szenvedéssel pontosan ellentétes arányú bosszúvágyat kellene föltételezni, mert hiszen éppen a szenvedés az, ami kiöli a bosszúvágyat. Nemigen találkoztam egykori halálraítélttel, aki bosszút lihegett volna. Ez a tévedés mégis általános: igaz, nem idehaza, de külföldön igen.

— *Noha a börtönéveket átugrottuk, mégis megkérdem: ez a fajta megbékélés, ez a
keresztényi megbocsátás, már akkor kialakult benned, vagy csak utólag? Olymódon
történt-e, mint ahogy Déry írja egyszer 1944-es bujkálására visszaemlékezve, hogy ő ott
és akkor határozta el, hogy ha ő egyszer ezt túléli, sosem fogja annak a nyilasnak a
balálát kívánni, aki most az ő életére tör.*

— Én ezt a magatartást érzem természetesnek. Ilyen körülmények közt védekezés ez; a tudat, hogy én nem vagyok olyan. Aligha hiszem, hogy akinek a nyakát már megmérte a hóhér, akasztasson.

— *1956-ban határozottan tapasztalható volt a nem várt türelem és megbocsátás.
Ebből a szempontból a forradalom szinte egybáztörténeti vagy údváltótörténeti forduló-
pont: egy forradalom, amely — elenyésző kivétellel — nem gyűlölködik. — Ilyen
értelemben — miután a forradalom után sok évre metaforikusan az egész országot
börtönbe zárták — reménykedhetünk-e abban, hogy ez a ránk mért szenvedés,
amelynek most talán a végőráit éljük, megtanított türelemre és megbocsátásra?*

— Biztosan nem tudhatjuk, de bizakodnunk kell benne.

— *Köszönöm a beszélgetést.*

Szörényi László